DEDE KORKUT
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Sayı *Issue* 40 • Ağustos *August* 2026
www.dedekorkutdergisi.com.tr

ISSN: 2147-5490

Açık Erişim | *Open Access*

http://doi.org/10.25068/dedekorkut.500

Araştırma Makalesi | Research Article

Mukaddimetü'l-Edeb'deki Hayvan ve Hayvancılık Sözcüklerinin Çağdaş Türkmen Yazı Dilindeki Karşılıkları

The Equivalents of Animal and Animal Husbandry Vocabulary from Mukaddimetü'l-Edeb in the Contemporary Turkmen Written Language

Aykut Türkoğlu*

Öz

Mukaddimetü'l-Edeb, söz varlığı bakımından özellikle hayvan adları ve hayvancılıkla ilgili sözcükler konusunda zengin bir içeriğe sahiptir. Dönemin Türk topluluklarının ekonomik yapısı ve yaşam biçimi büyük ölçüde hayvancılığa dayandığı için bu alana dair sözcükler eser içerisinde geniş yer tutmaktadır. Hayvan adları ve hayvancılık terimlerinin tarihsel gelişimi, Türk dili çalışmalarında önemli bir inceleme alanıdır. Tarihî sözlükler ve modern Türk lehçeleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi, Türk dilinin sürekliliği ve değişimi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca bu tür karşılaştırmalı çalışmalar, tarihî metinlerdeki söz varlığının çağdaş Türk lehçelerindeki izlerini ortaya koyarak dilin tarihsel gelişim sürecinin sağlıklı değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Mukaddimetü'l-Edeb'deki hayvan ve hayvancılıkla ilgili sözcükleri belirleyerek bu sözcüklerin çağdaş Türkmen Türkçesindeki karşılıklarını incelemektir. Oğuz grubuna mensup Türkmen Türkçesi, geçmişte Harezm ve Horasan bölgeleriyle yoğun temas içindeydi. Türkmen Türkçesinin tarihî Türk lehçeleriyle olan bağlantısını ortaya koymak, dilin zamansal evrimi açısından önem teşkil etmektedir. Çalışmada Mukaddimetü'l-Edeb'de tespit edilen hayvan ve hayvancılıkla ilgili sözcükler türlerine ve kullanım alanlarına göre tasnif edilmiş; ardından bu sözcüklerin Türkmen Türkçesindeki karşılıkları ses ve anlam özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. Böylece tarihî söz varlığının günümüz Türkmen Türkçesinde ne ölçüde korunduğu, hangi sözcüklerin ses değişimine uğradığı ve hangi unsurların anlamca süreklilik gösterdiği ortaya konulmuştur. Elde edilen bulguların, Harezm ve Türkmen Türkçesi arasındaki tarihî bağların açıklanmasına ve söz varlığındaki sürekliliğin değerlendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın kapsamı, çağdaş Türkmencenin standart yazı dilini en iyi yansıtan "Türkmen Dilinin Düşündürüşli Sözlügi" ile sınırlandırılmıştır. İlgili kavramların Türkmence ağızlarındaki veya özel alan sözlüklerindeki görünümleri ise müstakil araştırmanın konusu olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mukaddimetü'l-Edeb, Türkmen Türkçesi, Harezm Türkçesi, Hayvan ve Hayvancılık, Ses ve Anlam Değişimi.

Abstract

Mukaddimetü'l-Edeb possesses a remarkably rich lexicon concerning animal names and animal husbandry terminology. Because the economic infrastructure and lifestyle of historical Turkic communities were fundamentally reliant on livestock breeding, vocabulary pertaining to this domain occupies a substantial portion of the work. The diachronic development of pastoral terminology constitutes a significant field of investigation within Turkic linguistic studies. Establishing relationships between historical dictionaries and modern Turkic dialects provides crucial insights into the historical continuity and evolutionary transformations of the Turkic language. Furthermore, comparative studies contribute significantly to a comprehensive assessment of the language's developmental trajectory by revealing traces of historical textual vocabulary within contemporary Turkic dialects. The primary objective of this study is to identify lexical items related to animals and livestock husbandry within Mukaddimetü'l-Edeb and examine their equivalents in contemporary Turkmen Turkish. Belonging to the Oghuz branch, Turkmen Turkish historically maintained intensive linguistic contact with the Khwarezm and Khorasan regions. Elucidating connections between Turkmen Turkish and historical Turkic sources holds paramount importance for understanding the temporal evolution of the language. Methodologically, relevant vocabulary identified within the manuscript is systematically classified according to lexical categories and semantic fields. Subsequently, modern counterparts in Turkmen Turkish are rigorously analyzed based on phonetic and semantic characteristics. This approach explicitly demonstrates the extent to which historical vocabulary is preserved today, detailing which words underwent phonetic shifts and which elements exhibit strict semantic continuity. The findings will substantially elucidate the historical linguistic ties connecting Khwarezmian Turkic with Turkmen Turkish, evaluating lexical continuity.

Keywords: Muqaddimat al-Adab, Turkmen Turkish, Khwarezm Turkish, Animals and Animal Husbandry, Phonological and Semantic Change.

Sorumlu Yazar *Corresponding Author*
*Bağımsız Araştırmacı. İstanbul/Türkiye
© 2026. Türkoğlu, A.
aykutturkoglu06@gmail.com

Makale Geçmişi *Article History*

Başvuru	*Submitted* 23.06.2026
Revizyon Talebi	*Revision Requested* 24.06.2026
Son Revizyon	*Last Revision Received* 27.07.2026
Kabul	*Accepted* 27.07.2026
Yayın	*Published* 31.08.2026

Lisans *Licence*
Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Atıf *Citation:*
Türkoğlu, A. (2026). Mukaddimetü'l-Edeb'deki hayvan ve hayvancılık sözcüklerinin çağdaş Türkmen yazı dilindeki karşılıkları. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (40), 65-79. https://doi.org/10.25068/dedekorkut.500

Giriş

Eski çağlardan bu yana tıpkı diğer kavimler gibi Türklerin de yaşam şekilleri ile yaşadıkları coğrafya arasında doğrudan bağlantı vardır. Hatta bu ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel faaliyetlerini de etkileyen önemli bir faktördür. Doğa ile bir bütün olarak yaşayan Türklerin bu çetin ve dinamik yaşam şartlarında en büyük figürleri, yoldaşları hayvanlar olmuştur. Bilindiği gibi pek çok efsanede, destanda, inanışlarda kurt, geyik, kartal vb. hayvanlar çok önemli semboller hâline gelmiştir. Zaman içerisinde de bu semboller Türklerin kültürel kimliğinin kazanmasında temel unsurlardan olmuştur (Doğan, 2001, s. 615).

Eski Türklerin takip edebildiğimiz en eski meskenlerinden bugünkü yaşam alanlarına kadar bozkır coğrafyasının büyük yer tuttuğu bir gerçektir. Balkanlara, Kırım yarımadasına, Ortadoğu'ya, Avrupa içlerine, İran'a ve daha pek çok bölgeye yayılan Türklerin yanında bugün hâlâ önemli ölçüde bozkırda yaşayan bir popülasyon da mevcuttur. Doğal olarak bozkır coğrafyasının en büyük getirilerinden biri de hayvancılık olmuştur. Hayvancılığın iklim ve coğrafik koşullar gereği büyük bölümü çobanlık, büyükbaş hayvan besiciliği ve binek hayvanlarının beslenmesi gibi faaliyetler olmuştur (Kafesoğlu, 1993, s. 304-305). Türk kültüründe hayvanlar oldukça geniş ve etkili bir yer tutmuştur. Bazı hayvanlar kutsal kabul edilerek totem niteliği kazanmış bazıları ise daha az önemsenmiştir. Bunun yanında kimi hayvanlardan yalnızca giyim kuşam başta olmak üzere çeşitli temel ihtiyaçların karşılanmasında yararlanılmıştır. Türklerin çok eski dönemlerden itibaren hayvancılıkla uğraştıkları ve geçimlerini büyük ölçüde bu faaliyet üzerinden sağladıkları anlaşılmaktadır (Efe, 2025, s. 46).

Atasözlerinde, deyimlerde, destanlarda, masallarda, ninnilerde hayvan motifi çok kullanılmış, kişi adları olarak da karşımıza çıkmıştır. Türkmenler tarafından "Tulpar" adı verilen mitolojik ve doğaüstü özellikleri olan at bunun güzel örneklerindendir (Komisyon, 2016, s. 222). Yine Bayat'a göre Oğuz Türklerinde atın bedeninin bir dünya modeli olarak algılandığı özellikle Oğuznâmelerde yer alan anlatılarda görülmektedir. Mitolojik rivayetlerde atın sudan çıkan aygırdan türemesi ve göksel nitelikli kanatlı atlara dair anlatılar dikkate alındığında atın kozmosu temsil eden bir simge hâline geldiği görülmektedir. Bu bağlamda at, bedeninin yapısıyla yeryüzünü; dört ayağıyla dört yönü ve başıyla ise semayı işaret eden bir varlık olarak değerlendirilmiştir (2007, s. 65-66). Atın kültürel ve mitolojik dünyada böylesine yüce bir konuma sahip olması şüphesiz köklü tarihsel gerçekliklere dayanmaktadır. Nitekim tarihçiler Türkmenistan coğrafyasında ortaya çıkarılan kalıntılara dayanarak atın evcilleştirilme sürecinin günümüzden çok eskilere uzandığını belirtmektedirler. Türkmenistan coğrafyasında gün yüzüne çıkarılan en eski at tasvirleri MÖ IV. yüzyıla tarihlenen Karatepe buluntularıdır. Bunun yanı sıra Altıntepe ve Ulugtepe'de tespit edilen at heykellerinin günümüz Ahal Teke atlarının fiziksel niteliklerini biçimlendiren unsurlar olduğu vurgulanmaktadır (Gündogdyyew, 1998, s. 27). Güney Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan Şortepe, Hazarektepe, Araphane, Hoca Idat Kule ve Acı Kule gibi anıtsal alanlarda kilden üretilmiş at ve süvari heykellerine, Gonurtepe'de ise at formunda biçimlendirilmiş seramik kap kacaklara rastlanmıştır. Öte yandan İslam öncesi döneme ilişkin bir efsanede Hoca Idat Kulesi'nin Araplar tarafından fethi aktarılırken söz konusu yapının bir kısmının Düldül Atı olarak adlandırıldığı ifade edilmektedir (Burhanow, 1991, s. 38). Ancak gerek bu tarihî ve edebî birikimi gerekse antik dönemden yaşayan kültüre uzanan hayvan izlerini incelerken Türkmenlerin pek çok farklı boydan oluştuğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim boylar ve ağız çeşitlilikleri

arasındaki korelasyon dikkate alındığında Türkmenlerdeki hayvan ve hayvancılık adlandırmalarının zenginliği ve çeşitliliği daha da artmaktadır (Baýjanow, 2018, s. 110).

Atın mitolojik konumu aslında Türkmen halkının hayvanlarla kurduğu tarihsel ve yaşamsal bağın bir sonucudur. Sadece edebî eserlerde ve sözlü kültür birikiminde değil bu köklü bağın bir uzantısı olarak modern dönemde de hayvan ve hayvancılık Türkmenistan ekonomisinde merkezî bir konuma sahiptir. Özellikle at yetiştiriciliği hem kültürel hem de ekonomik açıdan büyük önem taşır. Türkmen toplumu atlara yalnızca ulaşım veya savaş aracı olarak değil aynı zamanda estetik bir değer unsuru olarak da yaklaşmıştır. Nitekim atlar tarih boyunca savaşlarda gösterdikleri cesaret ve kahramanlıkla öne çıkarken düğün ve şenliklerde güzellikleri ve hızlarıyla toplumsal hayatı renklendirmiştir. Deve ise bozkırın çetin şartlarında Türkmenlerin hem yükünü hafifletmiş hem de sütü, ayranı ve yünüyle sağlık ve beslenme açısından vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Bu sebeple at Türkmen kültüründe kutsallıkla özdeşleşirken deve bereketin sembolü hâline gelmiştir. Bununla birlikte deve yününün, sütünün şifa oluşunun; deve gücünün, yorulmazlığının övüldüğü pek çok atasözü Türkmencede sıkça kullanılmıştır (Geldiýew-Altyýew, 2002, s.128). Koyun, keçi ve tavuk gibi diğer hayvanlar ise daha çok temel beslenme ihtiyacını karşılamada rol oynamıştır. Bunun yanı sıra koyun ve keçi yününden elde edilen iplikler, halı, keçe ve kilim dokumacılığında değerlendirilmiştir (Töre, 2023, s. 417-418).

2. Mukaddimetü'l–Edeb'de Geçen Hayvanlar ile İlgili Sözcüklerin Türkmen Türkçesi ile Karşılaştırılması

Harezm Türkçesi döneminin en önemli dil yadigârlarından biri olarak kabul edilen Mukaddimetü'l-Edeb Arapçayı öğretme amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Eserin bazı nüshalarında Harezm Türkçesi karşılıklarının yanı sıra sözcüklerin Farsça, Harezmce (İranî bir dil), Çağatay Türkçesi ve Moğolca açıklamalarına da yer verilmiştir. Yüce'nin tespitine göre Farsça ve Harezm Türkçesi ile tercümeli nüshalar eserin en eski örnekleri niteliğindedir. Müellif Zemahşerî, Mukaddimetü'l-Edeb'i 1127–1144 yılları arasında kaleme almış ve Harezmşah hükümdarı Atsız'a takdim etmiştir. Eserin pek çok nüshasının bulunması ve içerdiği söz varlığı bakımından oldukça zengin bir kaynak teşkil etmesi onu Orta Türkçe döneminde Divânu Lügâti't-Türk'ten sonra en kapsamlı dil hazinesi hâline getirmektedir (2014, s. V). Bu zenginlik yalnızca mevcut söz varlığının genişliğiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemine ait diğer eserlerde yer almayan, ilk kez Mukaddimetü'l-Edeb'de kayıt altına alınan sözcüklerde de kendisini göstermektedir (Ata, 2002, s. 31). Edebî açıdan değerinin pek de yüksek olmadığı düşünülen eserde öğreticilik esas tutulmuş; sade bir anlatımla Türkmenler için dinî ve tasavvufi bilgiler ihtiva etmiştir (Toparlı, 1992, s. 5).

Tüm bu veriler ve sonuçlar ışığında Mukaddimetü'l-Edeb gibi Türk dilinin kıymetli bir örneği olan eserde geçen hayvan adlarının çeşitliliğini ve Türkmenlerin de tıpkı diğer Türk boyları ve eski Türkler gibi hayvanlarla olan bağını düşündüğümüzde hayvan ve hayvancılıkla ilgili söz varlığının tarihî gelişimini incelemek önemli bir yere sahip oluyor. Aşağıda sözcükler hayvanların türlerine ve kullanım alanlarına göre tasniflenerek incelemeye tâbi tutulmuştur. İncelemelerde ses değişimi olmayan sözcükler ayrı ayrı yazılmamış, ses değişimi yaşananlar ise sol tarafta Mukaddimetü'l-Edeb sağ tarafta Türkmence olmak üzere belirtilmiştir.

2.1. Büyükbaş Hayvanlarla İlgili Sözcükler

Çalışmanın bu bölümünde Mukaddimetü'l-Edeb'de bulunan büyükbaş hayvanlarla ilgili sözcüklerin Türkmencedeki karşılıkları incelenmiştir. Bu kategori dâhilinde Mukaddimetü'l-Edeb'de toplam sekiz sözcük kaydedilmiştir. İlgili sözcükler içerisinde ses ve anlamca tamamen korunan dört, ses değişimi yaşanmış ancak anlamca korunan bir, ses değişimine uğramamış fakat anlamca değişime uğrayan bir, fiil kökü olarak benzer anlamda yaşayan bir ve Türkmencede karşılığını bulamadığımız bir sözcük mevcuttur.

ayġır, s. Hem ME'de hem de Türkmencede "aygır, bazı hayvanların (at, eşek) erkeği" anlamında kullanılmaktadır. Ses ve anlam değişikliğine uğramamış Türkmencede de *aýgyr* şeklinde kullanıma devam etmiştir (TDDS I, s. 98). [1]

boḳa, boġa > buga: İki söz varlığında da "boğa" anlamındadır. Türkmencede ünlü daralması gerçekleşmiş ve o>u değişimi yaşanarak *buga* olmuştur. ME'deki bu farklı iki örneğe baktığımızda tonlulaşmış hâllerinin henüz bu devirde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (TDDS I, s. 173).

öküz: ME'deki *öküz* sözcüğü Türkmencede ses ve anlam değişimine uğramadan "öküz" anlamında Türkmencede de yaşamaya devam etmiştir (TDDS II, s. 161).

sıġır: ME'de *sıġır* sözcüğü Türkiye Türkçesindeki gibi "sığır" anlamındadır. Türkmencede de hem "sığır" anlamı korunmuş hem de aynı zamanda "inek" anlamını da alarak genişlemiştir (TDDS II, s. 303).

tosun: Eski Türkçede[2] *tosun* sözcüğü "vahşi, kaba, yontulmamış kimse" gibi anlamlarla yer almıştır (EUS, s. 247). DLT'de aynı *tosun* sözcüğü "binmeye henüz alıştırılmamış tay, haşin at" anlamındadır (s. 202, 279 vd.). Türkmencede ise *tosun* sözcüğü "iş görmeyen, iş yapmayan kişi" anlamındadır (TDDS II, s. 378). Görünüşe göre bu sözcüğün hayvan formunu alması Orta Türkçe devrine dayanmaktadır. Bu devirden günümüze doğru da bu anlam süregelmiştir ancak Türkmencede Eski Türkçedeki gibi insan ile ilişkili anlamın korunduğu görülmektedir.

ügür: ME'de hem "topluluk, insan yığını" hem de "davar, deve, sığır vs. sürüsü" anlamında kullanılmıştır. Türkmencede doğrudan bu sözcüğü karşılayan bir sözcük bulunmamaktadır ancak bu sözcük "toplanmak" anlamına gelen *üýş-* fiili ile doğrudan bağlantılıdır (TDDS II, s. 420). Eski Türkçede de *üg-* fiili "yığılmak, çoğalmak" anlamlarında yer almaktadır (EUS, s. 271).

yelin: ME'de "sığır, dana gibi hayvanların memesi" anlamında kullanılırken Türkmencede ýelin genel olarak "meme" anlamında yer almaktadır (TDDS II, s. 482).

Çağdaş Yazı Dilinde Karşılığı Bulunamayan Sözcükler: *tana* "dana".

2.2. Küçükbaş Hayvanlarla İlgili Sözcükler

Bu tür hayvanlar açısından Mukaddimetü'l-Edeb'de toplam dokuz sözcük kaydedilmiştir. İlgili sözcükler içerisinde ses ve anlamca tamamen korunan dört, ses

[1] Türkmence sözcüklerde "*Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi (2016)*" çalışmasından yararlanılmıştır. Bundan sonra yeni bir kaynak kullanılmadıkça tekrar belirtilmeyecek ve geri kalan sözcüklerde de bu sözlükten yararlanılacaktır.
[2] Eski Uygur Türkçesi söz varlığı için Ahmet Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (1968) adlı çalışmasından yararlanılmıştır.

değişimi yaşanmış ancak anlamca korunan dört ve Türkmencede karşılığı olmayan bir sözcük mevcuttur. Bu kategoride Türkmencede yaşayan sözcük oranının yüksek oluşunun küçükbaş hayvancılığın Türklerde köklü oluşu ve hâlâ önemli bir yer tutması ile ilgili olmalıdır.

erkeç: *Erkeç* sözcüğünün Eski Türkçedeki karşılığı "genç teke" anlamındadır (EUS, s. 74). Aynı şekilde DLT'de de tanımı "genç teke" şeklinde verilmiştir (s. 60). ME'de ise doğrudan "keçi" anlamı verilerek geçilse de bu sözcüğün halk arasında "erkek keçi" şeklinde tanımlanıp tanımlanmadığına dair bilgimiz yoktur. Türkmencede "bir yaşına erişen erkek keçi" anlamında kullanılmaktadır (TDDS I, s. 358).

ımḳa > umga: Hem ME'de hem de Türkmencede "dağ keçisi, dağ keçisinin tekesi" gibi anlamlarla yer almaktadır (TDDS II, s. 402). Anlam değişimi yaşanmamış yalnızca söz başı ünlü yuvarlaklaşması ve söz ortasında tonlulaşma hadisesi gerçekleşmiştir.

ḳoç > goç: İki söz varlığında da anlam "koç"tur (TDDS I, s. 447). Türkmencede klasik Oğuzcaya has ses olayı yaşanmış, söz başında k>g değişimi gerçekleşerek tonlulaşma meydana gelmiştir (Yıldırım, 2020, s. 51).

ḳoyun, ḳoy > goýun: ME'de "koyun" ve "koyun sürüsü" anlamında kullanılmıştır. Türkmencede söz başında tonlulaşma yaşanmış ve anlamca değişime uğramamıştır (TDDS I, s. 464).

oġlaḳ > owlak: ME'de *oġlaḳ* sözcüğü "oğlak" anlamı yanında "keçi yavrusunun dişisi" gibi bir ifadeyi de temsil etmiştir. Türkmencede /ġ/ fonemi süreklileşerek /w/'ye dönmüş ve "oğlak" anlamını muhafaza etmiştir (TDDS II, s. 152).

teke: Hem ME'de hem de Türkmencede teke sözcüğü "erkek keçi" anlamıyla kullanılarak ses ve anlamca korunmuştur (TDDS II, s. 359).

toḳlı: Fonetik açıdan korunmuştur. ME'de *toḳlı* sözcüğü "bir tür koyun" anlamıyla yer almaktadır. Türkmencede *tokly* "bir yaşını dolduran kuzu" anlamındadır (TDDS II, s. 373). Semantik açıdan birebir örtüşmüyor gibi görünse de koyun-kuzu ile bağlantısı korunmuştur.

torum: Hem fonetik hem de semantik açıdan anlam korunmuş; *torum* sözcüğü ME'de de Türkmencede de "deve yavrusu" anlamında kullanılmıştır (*TDDS* II, s. 377).

Çağdaş Yazı Dilinde Karşılığı Bulunamayan Sözcükler: yülüç "yün, tiftik keçisinin yumuşak tüyü".

2.3. Binek Hayvanları ile İlgili Sözcükler

Binek hayvanları türünde Mukaddimetü'l-Edeb'de toplam on dört sözcük tespit edilmiştir. İlgili sözcükler içerisinde ses ve anlamca tamamen korunan sekiz, ses değişimi yaşanmış ancak anlamca korunan beş ve Türkmencede karşılığı olmayan bir sözcük mevcuttur.

bota: ME'de de Türkmencede de *bota* "deve yavrusu" anlamındadır (TDDS I, s. 165). DLT'de Kaşgarlı *bota* ~ *botu* ~ *botuk* için "memeden kesilmiş deve yavrusu" anlamını vermiştir (s. 73, 541). Henüz bu devirde fonetik açıdan çeşitlendiğini görmekteyiz.

buġra: ME'de *buġra* sözcüğü "erkek deve" anlamındadır. Türkmencede *bugra* "iki hörgüçlü deve" anlamıyla kullanılmaktadır (TDDS I, s. 174). DLT'de Kaşgarlı *bugra* sözcüğü için "erkek deve" anlamını vermiştir (s. 103, 211 vd.). Görünüşe göre Türkmencede *bugra* sözcüğü anlamca genişlemiş ve bir cinsiyeti temsil eden formdan uzaklaşmıştır.

çuġda > çogda: Hem ME hem de Türkmence örneğinde "deve yünü" anlamına gelmektedir (TDDS I, s. 216). Türkmence tarafında fonetik değişim u>o arasındaki ünlü genişlemesi hadisesinde yaşanmış ve sözcük *çogda* olmuştur.

eşgek, eşek > eşek: ME ve Türkmence arasında semantik değişim yaşanmamıştır (TDDS I, s. 361). Sözcüğün söz ortası /g/ foneminin düşmüş varyantı henüz Orta Türkçe devrinde görülmeye başlandığı için yaşanan ses hadisesi geç devirleri bulmamıştır.

iñen, inen ~ inen: Hem fonetik hem de semantik açıdan değişim yaşanmamıştır. İki söz varlığında da *inen* "dişi deve" anlamıyla kullanılmaktadır (TDDS I, s. 612).

ḳısraḳ > gysyrak: Türkmencede söz başında tonlulaşma yaşanmış ve k>g değişimi yaşanmış; söz ortasında /y/ fonemi türemiştir. Ancak semantik açıdan değişim yaşanmamıştır (TDDS I, s. 530). İki söz varlığında da "kısrak, dişi at" anlamıyla kullanılmaktadır.

ḳomalaḳ > gumalak: ME'de de Türkmencede de "deve dışkısı" anlamındadır (TDDS I, s. 490). Sözcük Türkmencede hem tonlulaşma hem de ünlü daralması yaşayarak fonetik bir süreç yaşamıştır. DLT'de yer alan "özellikle atın pisliği" anlamında *komuk* sözcüğü ile ilişkili olması muhtemeldir (s. 193). Yine DLT'de yer alan "deve semeri" ve "su dalgası" anlamına gelen kom sözcüğü ile de bağlantı mümkün gözükmektedir (s. 503).

örgüç, örküç > örküç: Hem fonetik hem de semantik açıdan değişim yaşanmamıştır. Sözcüğün ikinci hece başındaki /g/'li hâli ME devrinde görülmeye başlanmıştır. İki örnekte de "deve hörgücü" anlamıyla kullanılmaktadır (TDDS II, s. 169).

sekil, sękül > sekil: Hem fonetik hem de semantik açıdan değişim yaşanmamıştır. İki söz varlığında da "atların ayaklarındaki beyazlık" anlamıyla kullanılmaktadır. Türkmencede anlam biraz daha genişlemiş ve "oğlakların ayakları"nı da kapsayan bir hâle gelmiştir (TDDS II, s. 254).

toruġ > dor (do:r): ME'de *toruġ* sözcüğü "kızıllı siyahlı bir at rengi" anlamındadır. Türkmencede hem tonlulaşma hem de hece düşmesi hadiseleri yaşanmış ve bu anlam muhafaza edilmiştir (TDDS I, s. 298).

toynaḳ: Fonetik ve semantik bağlantı bozulmamış; *toynaḳ* sözcüğü hem ME'de hem de Türkmencede "at, eşek vb. hayvanların tırnağı; toynak" anlamıyla yer almıştır (TDDS II, s. 380).

yılḳı: ME'de *yılḳı* sözcüğü "sürü", "dört ayaklı kara ve deniz hayvanı; hayvanlar" ve binilen ve yük taşınan hayvan" gibi anlamlarla genişçe bir kullanım alanına sahiptir. Türkmencede *ýylky* "yabanî at sürüsü" anlamında kullanılmaktadır (TDDS II, s. 523). Bu hâliyle ME ile arasında semantik bir fark yoktur.

yügrük > ýüwrük: ME'de *yügrük* "çevik, süratli deve" anlamında kullanılırken Türkmencede süreklileşme yaşanarak *ýüwrük* sözcüğü fonetik bir değişim yaşamış,

bunun yanında "hızlı, çevik, becerikli" anlamlarına gelerek semantik bir genişleme de yaşamıştır (TDDS II, s. 514).

Çağdaş Yazı Dilinde Karşılığı Bulunamayan Sözcükler: *beserek* "iki hörgüçlü Horasan devesi".

2.4. Evcil Hayvanlarla İlgili Sözcükler

Mukaddimetü'l-Edeb'de en az yer alan hayvan grubu evcil hayvanlar olmuştur. Bunda Türklerin hayvanlarla olan alakasının daha çok tarımsal, ekonomik ve lojistik amaçlarla kullanılmasının etkisi büyüktür. Çünkü bozkır yaşam şartları Türkleri belli hayvansal faaliyetlere iten en büyük kriter olmuştur (Diyarbekirli, 1972, s. 33). Toplam iki sözcük not edilmiştir. Bunlardan birisi Türkmencede mevcut söz varlığında bulunmamıştır, birisi ise hem fonetik hem de semantik açıdan bağını korumuştur.

it: Hem ME'de hem de Türkmencede *it* sözcüğü "köpek, it" anlamında kullanılmış, fonetik bir değişim yaşanmamıştır (TDDS I, s. 620).

Çağdaş Yazı Dilinde Karşılığı Bulunamayan Sözcükler: *enük* "köpek yavrusu, çok memeli hayvanların yavrusu".

2.5. Kanatlı Hayvanlar ve Kümes Hayvanları ile İlgili Sözcükler

Kanatlı hayvanları incelediğimizde karşımıza şu veriler çıkmaktadır: Tespit edilen yirmi iki sözcük içinden dört tane sözcüğün ses ve anlamını tamamen koruduğu, beş tanesinin ses değişimine uğrayıp anlamını tamamen koruduğu, iki tanesinin hem ses hem de anlamca değişime uğradığı ve on bir tanesinin de Türkmencede bugün yaşamadığı görülmektedir. Yine burada da oldukça fazla sayıda karşılığı olmayan sözcük bulunmaktadır. Belki bazı sözcüklerin zaman içerisinde kaybolmuş olma ihtimali düşünüldüğünde araştırmaya muhtaç bir soru karşımıza çıkmaktadır. Ek olarak bunda dönem dönem karşılaşılan kuş-kanatlı popülasyonunun ve ağız farklılıklarının etkisi olduğu da düşünülebilir.

bağırtlaḳ: ME'de bu sözcük "bir ördek çeşidi" olarak yer almaktadır. Türkmencede "bir tür av kuşu" anlamıyla yer almaktadır (TDDS I, s. 112). Türkiye Türkçesinde de yer alan *bağırtlak* belli ki anlamca değişime uğramış ancak bir kanatlı hayvan mahiyetini kaybetmemiştir. DLT'de de *bagırlak* olarak geçen kuşun da "çöl tavuğu, sığırcık kuşu" benzeri şekilde tasvir edilmesine bakılırsa DLT ve Türkmence arasında anlam benzerliğinin daha yakın olduğu görülmektedir (s. 251-252).

bürküt > bürgüt: ME'de *bürküt* sözcüğü "tavşancıl kuşu"; Türkmencede *bürgüt* sözcüğü "bir kartal türü" anlamındadır (TDDS I, s. 182). Eski Türkçe devrinde *bürküt* sözcüğüne dair bir örneğe rastlanmamaktadır. Genelde ilk örnekleri Orta Türkçe devrinde (Mukaddimetü'l-Edeb, Kısasu'l - Enbiya, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye vb.) görülmüştür. Bu örneklerde durum biraz karışıktır. Çünkü tam olarak hangi kuş türünde olduğu net değildir (Bläsing, 2008, s. 88-105). Ancak her halükârda bir kuş türü olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte söz ortasında yaşanan tonlulaşma hadisesiyle fonetik bir dönüşüm de gerçekleşmiştir.

çaġa: ME'de *çaġa* sözcüğü anlamca dar bir çerçevede "kuş yavrusu" anlamında kullanılmıştır. Türkmencede ise *çaga* sözcüğü "yavru, çocuk, evlât" anlamındadır (TDDS I, s. 185). Görünüşe göre anlamca bir genişleme yaşanmış ve sadece hayvan türüyle olan ilişkisi farklılaşmıştır.

Gülensoy'a göre Türkçedeki *çaġa*, Moğolca *çaka* sözcüğünün Türkçeye geçmesinin sonucudur (2007, s. 210).

ḳarġu > gargy: ME'de *ḳarġu* sözcüğü "atmaca kuşu" anlamında yer almıştır. Aslında bunun yanında bir de "kamış, saz" anlamında kullanılan *ḳarġı* sözcüğü kullanılmıştır. Türkmencede *gargy* sözcüğü "derede büyüyen, uzun, sağlam bir kamış türü" demektir (TDDS I, s. 408). Bu sözcüğün tarihteki en eski örneği Köktürkçedeki "gözleme kulesi" anlamındaki *kargu* sözcüğüdür (T 34). DLT'de *kargu ~ karguy* sözcüğü "dağın veya yüksek bir yerin üstüne minare şeklinde inşa edilen yapı" anlamında kullanılmıştır (DLT, s. 551). Hem Eski Türkçedeki hem de DLT'deki varyantının "bakmak, görmek" anlamındaki *ḳara-* fiili ile bağlantılı olması muhtemeldir. Belki ME'deki "kamış, saz" anlamının gözetleme kulesinin şeklinden yola çıkarak "atmaca kuşu"nun da yine yüksekten, etrafı çok rahat görebileceği bir yerden uçmasından esinlenilerek "gözetleme, bakma vb." eylemler ile atmaca arasında metaforik bir adlandırma yapılıp bu ismi aldığı da düşünebilir.

kögerçin, kökerçin > gögerçin: ME'de de Türkmencede de "güvercin" anlamı korunmuştur (TDDS I, s. 467). Fonetik açıdan ME'den Türkmenceye doğru bir söz başı tonlulaşması yaşanmıştır. Sözcüğün ikinci hece başındaki k>g tonlulaşmalı varyantı görüldüğü gibi o devirde karşımıza çıkmaya başlamıştır.

ḳuş > guş: Her iki söz varlığında da klasik "kuş" anlamıyla yer almaktadır (TDDS I, s. 498). Türkmencede söz başı tonlulaşması yaşanmıştır.

örtek, ördek > ördek: Hem ME'de hem Türkmencede anlam korunmuştur (TDDS II, s. 168). ME'de hem *örtek* hem de *ördek* varyantı vardır. Tonlulaşma hadisesinin bu devirde yaşandığı görülmektedir.

sar: ME'de *sar* "sığırcık kuşu, çekirge kuşu" anlamıyla yer almıştır. Türkmencede *sar* "serçe türünden bir kuş" olarak yaşamaktadır (TDDS II, s. 243). Fonetik açıdan değişim yaşanmamış, anlamca da en azından aynı tür kuşu temsil ettiği belli olmaktadır.

taḳuḳ, tavuḳ > towuk: ME'de *taḳuḳ* sözcüğünün *tavuḳ* varyantı da yer almaktadır. Türkmencede "tavuk" anlamı korunmuştur (TDDS II, s. 379). Bunun yanında Türkmencede söz ortasındaki çift dudak v'sinin etkisiyle ünlü yuvarlaklaşması da yaşanmıştır.

turġay > torgaý: Hem ME'de hem Türkmencede *turġay* sözcüğü "toygar kuşu" anlamında kullanılmaktadır (TDDS II, s. 377). Fonetik açıdan Türkmencede ilk hecede ünlü genişlemesi yaşanmıştır.

turna > durna: ME'de *turna* sözcüğünün "iri, göçebe bir kuş" anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Bu sözcük Türkmencede söz başı tonlulaşması yaşamıştır. Anlamca ise Türkiye Türkçesindeki gibi "turna" anlamındadır (TDDS I, s. 310). ME'de tam olarak hangi kuşu temsil ettiğini anlamak zor ancak bir tür kanatlı hayvanın/kuşun ifade edildiği açıktır.

Çağdaş Yazı Dilinde Karşılığı Bulunamayan Sözcükler: *çerik* "kekliğe benzer bir çeşit kuş", *çocuḳ* "yavru, domuz yavrusu", *ḳırlaġuç* "kırlangıç", *kürlegüç* "bir kuş türü", *kürlevek* "kanatlarında renginden ayrı bir parlaklık olan yeşil bir kuş", *sıġırçuḳ* "sığırcık kuşu", *tegligeç* "çaylak kuşu", *teñle* "çaylak kuşu", *toġanaḳ* "bir kuş türü", *toy* "bir kuş türü", *yavrı* "serçe yavrusu".

2.6. Vahşi-Yırtıcı Hayvanlar ve Av Hayvanları ile İlgili Sözcükler

Bu bölümde toplam on sekiz sözcük vardır. Hiçbir değişikliğe uğramayan yalnızca iki hayvan adı dikkat çekmektedir. Aynı anlamı koruyan ancak ses değişimi yaşamış on sözcük ve Türkmencede bugün karşılığı olmayan sözcük sayısı altıdır.

arslan: Hem ME'de hem Türkmencede "arslan" anlamında yer almaktadır (TDDS I, s. 76).

ayıġ > aýy: ME'de *ayıġ* sözcüğü tıpkı Eski Türkçedeki fonetik dizilimiyle yer almaktadır. Türkmencede ise söz ortası /ġ/ fonemi düşmüş; "ayı" anlamında bir değişim yaşanmamıştır (TDDS I, s. 103).

bayḳuş > baýguş (ba:ýguş): ME'de *bayḳuş* sözcüğü için bildiğimiz "bayḳuş"un yanında "zehirli bir hayvan" anlamı da verilmiştir. Türkmencede tonlulaşma yaşanarak *baýguş* olan sözcük de tıpkı ME'deki gibi "baykuş" anlamında kullanılmaktadır (TDDS I, s. 131).

çaḏan, çayan > içyan (içya:n): Hem ME'de hem de Türkmencede "akrep" anlamındadır (TDDS I, s. 602). ME'de sızıcı /ḏ/ fonemiyle yazılan varyantı olduğu gibi /y/ fonemiyle yazılmış çayan varyantı da vardır. Türkmencede söz başında /i/ fonemi türemesi yaşanmış ve söz ortasında ḏ>y değişimi yaşanmıştır.

ḳaplañ > gaplaň: İki örnekte de "kaplan" anlamında kullanılmaktadır (TDDS I, s. 399). Sadece ME ve Türkmence arası klasik Oğuz grubu ses hadisesi olan k>g tonlulaşması yaşanmıştır.

ḳarsaḳ > garsak: Hem ME'de hem de Türkmencede "tilkiye benzer, pahalı kürkü olan" bir hayvan türünü temsil etmektedir (TDDS I, s. 410). Bu hayvanın kürkünün kullanıldığı ve ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

keḏik, kẹyik > keýik: ME'de hem *keḏik* hem de *kẹyik* varyantı vardır. Türkmencede keýik şekliyle devam etmiştir. ME'de *keḏik* sözcüğü "geyik, karaca" anlamının yanında "yabanî hayvan" ve "av, avlanan şey" anlamlarıyla da yer almıştır. Türkmencede ise "ceylan, geyik" anlamıyla yaşamaktadır (TDDS II, s. 31).

ḳurt > gurt, gurt (gu:rt): ME'de *ḳurt* hem bugünkü anlamıyla "köpekgillerden yırtıcı bir hayvan" olarak kullanılmış hem de "böcek" anlamıyla kullanılmıştır. Türkmencede de durum benzerdir (TDDS I, s. 496). Hem "kurt" hem de uzun ünlülü ve "(böcek) kurt, solucan" anlamındaki *gurt* kullanımı mevcuttur.

tavuşġan > towşan: Hem ME'deki hem de Türkmencedeki kullanımı bugünkü anlamıyla "tavşan" şeklinde mevcuttur (TDDS II, s. 379). Türkmencede ünlü düşmeleri ve yuvarlaklaşma yaşanarak fonetik değişim de gerçekleşmiştir. (Weýisow ve Babaýewa, 2009, s. 38).

tilkü > tilki: Anlamca ME ve Türkmence kullanımı aynıdır (TDDS I, s. 369). Fonetik açıdan ME'deki *tilkü* formu tıpkı Eski Türkçedeki hâliyle aynıdır (EUS, s. 239). Türkmencede ü>i değişimi yaşanmıştır.

toñuz > doňuz: Türkmencedeki *doňuz* sözcüğü ME'deki ile aynı anlamda kullanılmaktadır (TDDS I, s. 298). Bu sözcükteki tek değişim tonlulaşma hadisesidir.

ügi > hüwi: Türkmence *hüwi* sözcüğü tıpkı ME'deki gibi "baykuş" anlamındadır (TDDS I, s. 591). Fonetik açıdan söz başı /h/ fonemi türemiş; g>w süreklileşmesi gerçekleşmiştir.

Çağdaş Yazı Dilinde Karşılığı Bulunamayan Sözcükler: *çañlı* "atmaca benzeri kuş", *ıvıuḳ* "geyik, ceylan", *savuñsar* "sansar", *torumtay* "atmaca benzeri kuş", *yabalaḳ* "kartal", *yarasa* "yarasa".

2.7. Böcek Türü Hayvanlarla İlgili Sözcükler

Mukaddimetü'l-Edeb'de böcek türü hayvanlarla ilgili on dört sözcüğün yer aldığını görmekteyiz. Bunlardan dördünde ses ve anlam olduğu gibi korunmuştur. Dört tanesinde ses değişimi yaşanmış ancak anlam korunmuştur. Altı tanesinin ise Türkmencede bugün yaşamadığı görülmüştür.

arı: ME'de *arı* sözcüğü bildiğimiz "arı" anlamında kullanılmıştır. Türkmencede aynı anlamı karşılayan *ary* sözcüğü vardır (TDDS I, s. 78).

bit: Hem ME'de hem de Türkmencede "bit" anlamıyla kullanılmıştır (TDDS I, s. 158).

bökelek: ME'de *bökelek* sözcüğü "eşek, sığır vb.nin burnuna giren bir sinek; gübre sineği" anlamındadır. Türkmencede de hiçbir fonetik değişim yaşamamış; "hayvanları ısıran sivrisinek benzeri bir çeşit böcek" anlamıyla bugünlere gelmiştir (TDDS I, s. 169).

böy, möy > möý (mö:ý): Hem ME'de hem de Türkmencede bir örümcek türünü ifade etmektedir (TDDS II, s. 103). Fonetik anlamda söz başı /b/ ve /m/'li varyantları daha ME'de karşımıza çıkmaktadır. Türkmencede *möý* olarak devam edegelmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki ME'deki *möy* varyantı "bir çeşit kertenkele" anlamıyla kullanılmıştır. Bu sözcük için Kaşgarlı *böy* ~ *bög* adıyla "Oğuzcada örümcek" anlamını vermiştir (s. 505, 535).

bürge > büre: Anlam açısından değişime uğramamış ve "pire" olarak Türkmencede de kullanılmaya devam etmiştir (TDDS I, s. 182). Söz ortası /g/ fonemi Türkmencede beklenildiği gibi düşme yaşamıştır.

çekürge > çekirtge: İki örnekte de "çekirge" adıyla bilinen hayvan kastedilmektedir (TDDS I, s. 203). Bu sözcüğün Eski Türkçe kaynaklarda örneğini görmemekteyiz. Clauson'a (1972) göre köke gelen *-gA* ekiyle türemiştir (s. 416-417). Eren (1999), *sekirge* formunu *sekirt-* fiiliyle ilişkilendirse de *çekirge* ~ *çekürtke* şeklinin kökeniyle ilgili bir yorum yapmaz (s. 83). Gülensoy'a (2007) göre ise *çekürge* sözcüğü *çek-* fiil kökünden hareketle *çek-ür(t)+ge* şeklinde türemiştir (s. 228). Bu sözcükle ilgili pek çok etimolojik yorum yapılsa da her halükârda Orta Türkçe devrinde görülmeye başlandığını söyleyebiliriz. Bu açıdan baktığımızda Türkmencedeki söz ortası /t/ foneminin tıpkı kayda geçen ilk formundaki gibi korunması dikkat çekicidir. ME'de ise söz ortası /t/ fonemi olmayan varyantının yer aldığını görmekteyiz.

ḳarınçġa, ḳarınçḳa, ḳarınça > garynja: Hem ME'de hem Türkmencede "karınca" anlamındadır (TDDS I, s. 412). Kaynaklarda ilk örneğine *karınça* formuyla DLT'de rastlamaktayız. Kaşgarlı'ya göre bu sözcük Oğuzca'dır (s. 250, 251 vd.). ME'de *ḳarınçġa, ḳarınçḳa, ḳarınça* şekilleriyle yer almış ve ses olayları henüz bu devirde yaşanmaya

başlamıştır. Türkmencede de tipik k>g tonlulaşması ve bunun yanında ç>c tonlulaşması yaşayarak kullanılmaya devam edilmiştir.

küye > güýe: DLT'de *küye* hakkında "keçe vb. şeyleri yiyen güve" anlamı verilmiş; ME'de ise *küye* "güve, kurt, tırtıl" anlamlarını alarak bir semantik genişleme yaşamıştır. Türkmencede de *güýe* sözcüğü bugün bildiğimiz anlamıyla "güve"yi kastetmektedir (TDDS I, s. 516). Tipik bir k>g tonlulaşması yaşamıştır.

Çağdaş Yazı Dilinde Karşılığı Bulunamayan Sözcükler: *ḳaraġu* "sinek, bal arısı, eşek arısı gibi havada uçan böcekler", *kene* "kene, sakırga", *ḳuḏġu* "sinek, bal arısı, eşek arısı gibi havada uçan böcekler", *örümçük* "örümcek", *toñuzan* "pis kokulu bir böcek", *yavsı* "koyuna musallat olan böcek, kene".

2.8. Sürüngen ve Kemirgen Türü Hayvanlarla İlgili Sözcükler

Mukaddimetü'l-Edeb'de sürüngen ve kemirgen tipi hayvanlarla ilgili altı sözcük vardır. Bunların bir tanesi fonetik ve semantik bağını korumuş, bir tanesinde fonetik değişim yaşanmış ancak anlam aynen korunmuş ve geriye kalan dört sözcüğün ise bugün Türkmencede yaşamadığı tespit edilmiştir.

sıçġan > syçan: Hem ME'de hem de Türkmencede "sıçan, fare" anlamında kullanılmaktadır (TDDS II, s. 302). Türkmencede klasik bir söz ortası /g/ düşüşü yaşanmıştır.

yılan > ýylan (ýyla:n): ME'deki kullanım ile Türkmencedeki kullanım Türkiye Türkçesinde de yer alan "yılan" adlı sürüngenle aynıdır (TDDS II, s. 521). Herhangi bir fonetik değişim yoktur.

Çağdaş Yazı Dilinde Karşılığı Bulunamayan Sözcükler: *keleñü* "sıçan, tarla faresi", *keme* "büyük sıçan", *közen* "gelincik", *yalman* "büyük sıçan".

3. Hayvancılık ve Hayvanlar ile İlgili Diğer Sözcüklerin Türkmen Türkçesi ile Karşılaştırılması

Mukaddimetü'l-Edeb'de hayvancılık ile ya da genel olarak hayvanlarla bağlantılı ve diğer gruplarda yer verilmemiş yirmi sözcüğün olduğu tespit edilmiştir. Bunların arasında dördünün hiçbir fonetik ve semantik değişim yaşamadan Türkmencede yaşadığı, dokuz tanesinin yalnızca fonetik değişim yaşayıp anlamca korunduğu, iki tanesinin hem ses hem anlam değişikliğine uğradığı, beş tanesinin de günümüzde Türkmencede kullanılmadığı gözlemlenmiştir.

aġıl: Hem ME'de hem de Türkmencede "ağıl" anlamındadır, herhangi bir fonetik ve semantik değişim yaşanmamıştır (TDDS I, s. 37).

aġızdırıḳ > agyzzyryk: Hem ME'de hem de Türkmencede "atın ağzına takılan ve eyere bağlanan demir halka; dizgin, gem" anlamıyla yer almaktadır (TDDS I, s. 42). Fonetik açıdan Türkmencede zd>zz arasında gerileyici ünsüz benzeşmesi yaşanmıştır.

boyunduruḳ > boýuntyryk: ME'de de Türkmencede de "boyunduruk, hayvanların boynuna geçirilen bir tür çember" anlamıyla kullanılmaktadır (TDDS I, s. 166). Eski Uygur Türkçesinde hem *boyunduruḳ* hem de *boyuntruḳ* varyantı vardır (s. 49). Bu noktadan baktığımızda Türkmencedeki *boýuntyryk* sözcüğü için tam olarak tonsuzlaşma yaşandığını iddia etmek mümkün değildir. Türkmencedeki kullanımın bir d>t değişimi yaşayıp yaşamadığını bilmek için ayrıca araştırma yapılmalıdır.

buḳaġu > bukaw: ME'de *buḳaġu* "hayvanların kaçmasını engellemek için kullanılan ayaklarına takılan demir köstek; bukağı" anlamında kullanılmıştır. Türkmencede *bukaw* sözcüğü hem ünlü düşmesi hem de g>w süreklileşmesi yaşayarak "kadınların boyunlarına taktığı bir çeşit kolye" anlamına gelmiştir (TDDS I, s. 174). Bu oldukça ilginç bir değişimdir. Çünkü anlam, hayvan ve hayvancılık terimleriyle alakasız bir noktaya evrilmiştir. Öte yandan "hayvanların ayağına takılan demir bir köstek" ve "boyna takılan kolye" anlamlarına baktığımızda metaforik bağ hâlâ açıktır. Bu sözcük Eski Türkçede *buḳaġu* şeklindedir ve tıpkı ME'deki gibi "bukağı" anlamındadır. DLT'de *bukagu* sözcüğü "hırsızlara takılan kelepçe, bukağı" anlamında kullanılmıştır (s. 224). Görünüşe göre bu sözcük en az Orta Türkçe devrinde anlamca çeşitlenmiş ve mecaz yoluna da gidilmeye başlanmıştır.

burunduḳ, murunduḳ > burunlyk: ME'de de Türkmencede de "hayvanın burnuna geçirilen halka, burunduruk" anlamında kullanılmaktadır (TDDS I, s. 179). Sözcüğün Eski Türkçe hâlinin *buruntuḳ* olduğunu ve "gem" anlamında kullanıldığını görüyoruz (s. 54). Türkmencedeki *burun+lyk* morfolojisine baktığımızda -lyk ekinin farklı bir ek mahiyetinde eklemlendiğini görüyoruz.

eḏer > eýer: Fonetik açıdan karşımıza klasik bir ḏ>y süreklileşmesi çıkmaktadır. Bunun yanında hem ME'de hem de Türkmencede "eyer, at takımı" anlamında kullanılmaktadır (TDDS I, s. 365).

içmek: ME'de *içmek* sözcüğü "tilki, tavşan ve diğer bazı hayvanların derisinden yapılan kürk" anlamında iken Türkmencede *içmek* "koyun derisinden yapılan içi yünlü milli bir giysi" anlamındadır (TDDS I, s. 601). İlk bakışta kürkün mahiyeti açısından fark var gibi görünse de ME'de belirtilen hayvanlar dışında başka hayvanlardan da elde edilebilen bir kürk olduğunu anlayabiliyoruz. Nitekim bunu Kaşgarlı'nın DLT'de *içmek* sözcüğü için "kuzu derisinden kürk" anlamını vermesinden de anlayabiliyoruz (s. 64).

in > hin: ME'de *in* "in, mağara" anlamının yanında "hayvan ağılı" anlamında da kullanılmıştır. Türkmencede anlam oldukça daralmış ve "böceklerin, sürüngenlerin vb. hayvanların yaşadığı delik" olmuştur (TDDS I, s. 571). DLT'de *yin* olarak bulunan sözcük "yırtıcı hayvanların yuvası, in" anlamıyla kullanılmıştır (s. 36, 446). Görünüşe göre Türkmencede bir çeşit anlam daralması yaşanmış, zamanla daha küçük hayvanların bulunduğu bir mesken anlamı gelişmiştir.

keçe: Hem ME'de hem de Türkmencede "koyun, keçi vb. yününden yapılan döşek; yaygı" anlamıyla kullanılmıştır (TDDS II, s. 17). Fonetik açıdan tarihî istikrar sürmüştür.

ḳuşġun > guşgun: ME'de de Türkmencede de "eyere geçirilen bir tür kayış, halat vb." bir anlama gelen hayvancılık gereci olduğu görülmektedir (TDDS I, s. 499). Fonetik anlamda Türkmencede söz başında bir tonlulaşma yaşanmış ve *guşgun* olmuştur.

saġrı: ME'de *saġrı* sözcüğü "hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki yuvarlakça kısım" anlamında kullanılmıştır. Türkmencede *sagry* yine "sığır, eşek vb. hayvanlarda belden kuyruğa olan mesafe, belin arkası" anlamında oldukça benzer bir şekilde kullanılmaktadır (TDDS II, s. 277).

ters > ders: ME'de de Türkmencede de "gübre, hayvan pisliği" anlamıyla mevcuttur (TDDS I, s. 274). Söz başı tonlulaşma hadisesi klasik olarak yine karşımıza çıkmaktadır.

tiẃeçi > düýeji: "Deve işiyle ilgilenen, deve alıp satan, deveci" anlamlarına gelen ve isimden isim yapma ekiyle türetilmiş ortak bir sözcüktür (TDDS I, s. 326). Türkmencede fonetik açıdan t>d, ç>c tonlulaşması ve v>y değişimi yaşanmıştır.

tizgin > dyzgyn: ME'de *tizgin* sözcüğü "dizgin, yular" anlamındadır. Türkmencede *dyzgyn* sözcüğü "coşkun, heyecanlı, taşkın" anlamındadır (TDDS I, s. 337). Türkmencedeki anlam doğrudan hayvan veya hayvancılıkla ilgili değildir. Clauson'a (1972) göre *tizgin* sözcüğü "dizmek, sıralamak" anlamlarına gelen *tiz-* fiil kökünden "sıralanmış, bir sıra halinde dizilmiş" mantığıyla türemiştir. Öte yandan madde sonunda *tegzinç ~ tezginç* sözcüklerine de dikkati çekmiştir (s. 574). Çünkü Eski Türkçede *tegzin- ~ tezgin- ~ teksin-* fiili "dönmek, dolaşmak, devir yapmak, daire çizmek" anlamında kullanılmıştır. Bu doğrultuda *tegzinç* sözcüğünün de "tomar, fasıl, başlık, daire" ve "dalga, girdap" gibi anlamlarla kullanıldığını görüyoruz.

yonaġ > ýona (ýo:na): Hem ME'de hem de Türkmencede "at vb. hayvanların eyerinin alt kısmına konulan keçeden yapılan bir kumaş parçası; yapık, yuna" anlamında kullanılmıştır (TDDS II, s. 500). Türkmencede *ýona* sözcüğünde söz sonu /g/ fonemi düşmüştür.

Çağdaş Yazı Dilinde Karşılığı Bulunamayan Sözcükler: *köpçek* "eyer yastığı, minder", *örgen* "yassı kayıştan semer kolanı", *öygen ~ üygen, yügen* "gem", *titek* "devenin sırtına konup yolculukta kadınların bindiği kubbeli çadır, koçu", *yaşırlıḳ* "ahır, hayvan bağlanan yer".

Sonuç

Zemahşerî'nin 12. yüzyılda kaleme aldığı Mukaddimetü'l-Edeb adlı eserde, hayvan ve hayvancılıkla ilgili toplam 113 Türkçe kökenli sözcüğün bulunduğu saptanmıştır. Bu sözcüklerin Türkmence karşılıkları incelendiğinde 32'sinin (%28,32) hem fonetik hem anlamsal açıdan değişime uğramadan karşılık bulduğu, 39'unun (%34,51) yalnızca fonetik açıdan farklılaşarak anlamını koruduğu görülmüştür. Bunların dışında 4 sözcük (%3,54) hem fonetik hem anlamsal değişime uğramış, 2 sözcük (%1,76) ise anlam veya kullanım bağlamında farklılaşmıştır. Geriye kalan 36 sözcük (%31,86) ise günümüzde Türkmence sözvarlığında hiç karşılık bulamamıştır.

Bu verilere göre Mukaddimetü'l-Edeb'de yer alan hayvan ve hayvancılıkla ilgili sözcüklerin yaklaşık %68,14'ü günümüzde Türkmen yaşamında hâlâ kullanımdadır. Bu durum toplumsal bellekte hâlâ canlı kalan bu sözcüklerin büyük çoğunluğunun Mukaddimetü'l-Edeb'deki orijinal anlamlarını koruduğunu göstermektedir. Karşılıkları olan sözcükler arasında anlamca değişime uğramayanların yüksek oranı ise bu sözvarlığının asırlar boyunca taşınmasına rağmen 21. yüzyılın yaşayan dili içinde önemli ölçüde korunabildiğine işaret etmektedir.

Elde edilen bu yüksek semantik korunum oranı yalnızca istatistiksel bir veri olmanın ötesinde Türkmen toplumunun sosyokültürel belleğinin ve ekonomik altyapısının ne denli dirençli olduğunu ortaya koymaktadır. Göçebe ve yarı göçebe bozkır kültürünün temel dinamiği olan hayvancılığın yüzyıllar boyunca Oğuz-Türkmen boylarının ana geçim kaynağı ve günlük yaşam pratiği olmaya devam etmesi bu alana ilişkin kavramsal çerçevenin anlamsal sapmalara karşı korunmasına katkı sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle yaşam biçimindeki süreklilik dilin anlamsal bütünlüğünü doğrudan teminat altına almıştır.

Öte yandan fonetik değişime uğrayıp anlamını koruyan sözcüklerin yüksek oranı (%34,51) Harezm bölgesinden günümüz Türkmenistan coğrafyasına uzanan tarihsel süreçte Türk dilinin dinamik bir organizma gibi evrildiğini göstermektedir. Bu durum 12. yüzyıldan itibaren sözü edilen kelimelerin kesintisiz biçimde konuşma dilinde dolaşıp Oğuz fonetiğinin tarihsel gelişim yasalarına doğal olarak uyum sağladığını kanıtlamaktadır. Günümüzde Türkmence sözvarlığında karşılığı bulunmayan %31,86'lık bölüm ise dilin doğal aşınma süreci ve kültürel dönüşümlere bağlanabilir. Modernleşme, yerleşik hayata geçişin hızlanması, teknolojik ilerlemeler ve diğer kültürlerle etkileşim sonucunda bazı geleneksel hayvancılık ekipman ve uygulamalarının terkedilmiş olması muhtemeldir.

Zemahşerî tarafından kaydedilen bu tarihî sözcük birikiminin, form veya anlam değişikliklerine uğramış olsa da günümüz Türkmen yaşamında üçte ikiden fazla (%68,14) oranla varlığını sürdürmesi Mukaddimetü'l-Edeb'in sadece durağan bir sözlük olmadığını göstermektedir. Mukaddimetü'l-Edeb, Türk boylarının tarihsel ekolojisini, ekonomik temellerini ve dilsel evrimini yansıtan paha biçilmez bir belge niteliğindedir. Ayrıca Harezm Türkçesi ile çağdaş Türkmen Türkçesi arasında kurulan bu sağlam leksikolojik köprü Türk dilinin tarihî akraba dillerle olan bağını ve değişen coğrafi koşullara rağmen özünü koruma refleksini açıkça ortaya koymaktadır.

Yapay Zekâ (YZ) Beyanı / *Artificial Intelligence (AI) Declaration*
Bu çalışmada yapay zekâ destekli hiçbir araçtan yararlanılmamıştır. Çalışmanın bilimsel içeriği ve sorumluluğu yazara aittir. / *The author declares that no AI-assisted technologies were employed in this research. All scientific content and findings are the sole responsibility of the author.*

Kaynakça

Aqobirov, S. F., Aliqulov, T. A., Ibrohimov, S. I., Mamatov, N. M., Ma'rufov, Z. M., Mirtojiyev, M. M., Mixaylov, G. N., Rustamov, A. R., Xo'jaxonov, A. T., & Hojiyev, A. P. (1981). *O'zbek tilining izohli lug'ati* (2.cilt). Rus Tili Nashriyoti.

Ata, A. (2002). *Harezm - Altın Ordu Türkçesi*. Kebikeç Yayınları.

Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik sistemi ontolojik ve epistomolojik bağlamda Türk mitolojisi I*. Ötüken Yayınları.

Baýjanow, B. (2018). *Türkmen dili leksika*. Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.

Bläsing, U. (2008). Çift Başlı Rus Kartalının İmparatorluğunda 'Türkçe' bir Avcı Kuşu veya Rusça bérkut ile Türkçe bürküt sözcüklerinin tarihine ait malzemeler. *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, (18), 77-134.

Burhanow, A. A. (1991). Orta Amyderyanyň gaplarynda haywanlary koroplastikasynda we keramiki gaplardaky şekilleri. *Известия,* AH TCCP, (5).

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. TDK Yayınları.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish.* Clarendon Press.

Diyarbekirli, N. (1972). *Hun sanatı*. Milli Eğitim Basımevi.

Doğan, L. (2001). Türk kültüründe hayvanlar ve hayvan isimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (12), 615–659.

Efe, K. (2025). *Tarihî Türk lehçelerinde hayvan adları*. Ihlamur Akademi.

Ercilasun, A.B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. TDK Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. TDK Yayınları.

Geldiýew, G. ve Altyýew, A. (2002). *Türkmen nakyllary we atalar sözi*. (282). Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. TDK Yayınları.

Gündogdıyev, Ö. (1998). *Proşloye Turkmen*. Interstamo.

Kafesoğlu, İ. (1993). *Türk milli kültürü*. Boğaziçi Yayınları.

Komisyon. (2016). *Türkmen diliniň düşündirişli dözlügi I-II tom*. Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.

Toparlı, M. (1992). *Harezm Türkçesi*. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Weýisow, B. ve Babaýewa, G. (2009). *Türkmen diliniň fonetikasy*. Türkmenistanyň Bilim Ministirligi.

Yıldırım, H. (2020). *Türkmen Türkçesi grameri*. TDK Yayınları.

Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb*. TDK Yayınları.